

Historie sčítání lidu a průběžné evidence obyvatelstva

ZDROJE DAT A JEJICH DOSTUPNOST

Geografie obyvatelstva (demografie) se nezabývá jednotlivými osobami, ale jejich *souborem, celou populací nebo jejími částmi*. Proto je nutné pracovat s relativně přesně vymezenými jevy (vztahy). Je proto pochopitelné, že v průběhu první fáze poznávacího procesu (statistického popisu) se podstatná část informace ztrácí, čímž se podstatně ztěžuje objasnění a výklad zjištěných poznatků.

V podstatě lze rozlišit pět typů statistického popisu, které jsou pramenem demografických a geodemografických dat:

1. *sčítání lidu*,
2. *běžná evidence přirozené měny* včetně některých jevů zdravotních, právních atd.,
3. *běžná evidence migrací*,
4. *populační registr*,
5. *zvláštní šetření*, většinou výběrová, např. šetření populačního klimatu.

SČÍTÁNÍ LIDU

Sčítání lidu (census) patří k nejstarším statistickým akcím vůbec, jejich vznik souvisí se vznikem vyspělých starověkých civilizací. Znalosti o počtu obyvatelstva a později i o jeho struktuře jsou nezbytné pro jakékoliv zásahy centrální moci do života společnosti, vedení válek i mírového budování. Téměř vždy znamenal tento akt posílení moci, ale také pouze silná centrální moc jej mohla prosadit – censy narážely na řadu překážek, místní tradice, předsudky, ...

Starověká sčítání lidu – dozvídáme se o nich pouze zprostředkovaně z historických zpráv. *Babyloňané* měli zavedený určitý registrační systém již před rokem 3 800 př. n. l., podobně tomu bylo v *Egyptě, Číně, Palestině, Řecku a Římě*.

Soupisy se prováděly především k *vojenským a daňovým účelům*. Vzhledem k otrokářskému řádu bylo sčítáno pouze *svobodné obyvatelstvo*, a to velmi pravděpodobně jen muži. Otroci byli evidováni (pakliže se vůbec zjišťoval jejich počet) jako ostatní movitý a nemovitý majetek.

Písemné zprávy:

- Herodotos – sčítání lidu provedené kolem roku 3 000 př. n. l. v Egyptě,
- Konfucius – sčítání lidu v Číně kolem roku 2 000 př. n. l.,
- Bible – zprávy o sčítání provedených v době existence římské republiky i císařství

Období středověku

Evropské státy byly hospodářsky a politicky rozdrobené na jednotlivá feudální panství, jednotné soupisy obyvatelstva proto neexistovaly – panovníkův zájem a síla stačila pouze na výběr stanovených poplatků; snahy narážely na silný odpor šlechty. Je však pravděpodobné, že v některých panstvích a městech byla evidence obyvatelstva velmi přesná.

V *mimoevropských státech* byla situace v důsledku vyššího stupně hospodářského a společenského vývoje odlišná – např. z Číny se dochovala zpráva o skandálu, jež propukl, když císař zjistil, že gubernátoři opisují počty obyvatel podle minulých soupisů.

Období od počátku 16. století, historie moderních sčítání lidu

V evropských státech dochází k jistému zdokonalení soupisů obyvatelstva, zprvu ovšem jen v lokálním měřítku panství a měst. Souvisí to s rozvojem hospodářství a také správního aparátu (státní, vrchnostenská a církevní administrativa), jež začíná postupně přerušovat hranice jednotlivých panství. První skutečné soupisy obyvatelstva se v Evropě objevují s nástupem absolutismu.

První období sčítání lidu (prehistorie sčítání)

- První sčítání lidu bylo roku 1666 uskutečněno Francií ve *francouzské kolonii v severní Americe*;
- revize duší v *Rusku* byla nařizena Petrem Velikým na počátku 18. století.

Druhé období historie censů

Tato sčítání již zahrnovala všechno obyvatelstvo, v Evropě proběhla nejdříve kolem poloviny 18. století, jejich kvalita nebyla velká, nesporným krokem vpřed však bylo vůbec jejich zavedení:

- *Švédsko* – od roku 1748 první souvislá série spolehlivých hlášení (sepsání obyvatelstva dům od domu);
- *Prusko* (1748), *Finsko* (1749), *Rakousko* (1754), *Norsko a Dánsko* (1769), *Švýcarsko* (1789), *Spojené státy* (1790), *Francie* (1790), *Velká Británie* (1801).

Třetí období historie censů

Historie moderních sčítání lidu začíná od poloviny 19. století, kdy se začínají objevovat snahy po formulaci jasných metodických zásad pro provádění censů (*A. L. Quetelet*). Projevovala se snaha po přesnějším zjištění počtu obyvatel, přibýlo zjišťování biologických a společenských znaků a ekonomických charakteristik sčítaného obyvatelstva. Státy usilují o *centralizaci sčítacích akcí*, o vytvoření národních statistických ústavů (jako první byl roku 1833 založen ve Francii), objevuje se požadavek *mezinárodní srovnatelnosti*.

Diskuse o metodice sčítání, jednotlivých otázkách a požadavku mezinárodní srovnatelnosti, zvláště rozsáhlé byly po založení *Mezinárodního statistického ústavu*. V důsledku toho byla druhá polovina 19. století rozhodujícím obdobím pro *konstituování metodiky sčítání lidu*, která v podstatě platí až do současnosti.

Čtvrté období historie censů

Jeho začátek je spojen s novým způsobem zpracování výsledků, a to mechanickým centrálním zpracováním dat pomocí *děrnostítkových strojů*. Hlavním cílem censů už není samotné zjištění celkového počtu a struktury obyvatel, ale do popředí se dostává spíše kombinační zpracování jednotlivých znaků obyvatelstva. Postupně se prohlubují a zdokonalují klasifikace obyvatelstva.

Stroje na děrné štítky byly poprvé použity koncem 19. století v USA, v roce 1890 byly použity v Rakousku pro zpracování části výsledků.

Nové (páté) období historie censů

Toto období začíná po druhé světové válce, dochází k rozšíření obsahu sčítání, často spojením s jinými censy (zemědělským, průmyslovým, bytovým, domovním). Spojování různých censů je však výhodné jenom tehdy, když lze jejich výsledky vzájemně kombinovat (naše sčítání lidu, domů a bytů).

Dalším znakem je použití *čtecích zařízení* a *výpočetní techniky* při zpracování výsledků.

Mezinárodní doporučení k provádění sčítání lidu

Diskuse se rozproutila v souvislosti se vznikem *Mezinárodního statistického ústavu* a s pořádáním *Mezinárodních statistických kongresů*. První kongres se konal roku 1853 v Bruselu a byla na něm přijata konkrétní doporučení zásad jak k provádění sčítacích akcí, tak k obsahu sčítání (již zde vznesen požadavek desetileté periodicity censů). Zásady byly postupně zpřesňovány na dalších kongresech.

Mezinárodní statistický kongres v Paříži – požadavek zjišťování následujících údajů: pohlaví, rodinný stav, věk, zaměstnání, náboženství, místo narození obyvatelstva, rozlišení obyvatelstva na usedlé (bydlící) a kočovné, specifikace hovorových jazyků.

Mezinárodní statistický kongres v Londýně (rok 1860) – požadavky:

- jmenovité sčítání přítomného obyvatelstva (zvláštní arch pro obyvatelstvo bydlící, v okamžiku sčítání dočasně nepřítomné),
- lhůta pro sčítání má být co nejkratší, pokud možno jeden den (obyvatelstvo má být zjišťováno k určitému dni stejnému pro celé území),
- stanovení trestu osobám, které odmítají poskytnout potřební údaje nebo je vědomě uvádějí nesprávně,
- definice slova rodina.

Další doporučení a změny již spíše drobnějšího charakteru byly přijaty na zasedáních *Mezinárodního statistického kongresu* v *Berlíně*, *Florencii* a *Petrohradu*. Znovu byl vznesen požadavek na periodicitu sčítání - sčítání by měla být ve všech státech prováděna v jednom roce, v pravidelných desetiletých obdobích, a to v roce končícím nulou. V praxi některé státy prováděly sčítání v nepravidelných obdobích, což však svádělo k jeho odkládání a vznikaly tak dlouhé mezicensové lhůty (20 i více let).

Důležité je i stanovení kritického momentu sčítání (1860 – den, 1872 – hodina) - ten úzce souvisí se zdůrazněním faktu, že se sčítá *přítomné obyvatelstvo*.

Přijetí doporučení v praxi

Od poloviny 19. století byl jejich vliv patrný jen v několika státech Evropy a Ameriky, zatímco ve většině mimoevropských států a v mnoha evropských buď sčítání neexistovala, nebo se zde projevila jen minimální snaha o jejich zkvalitnění.

Okolo roku 1860 bylo do sčítání zahrnuto cca 15% obyvatelstva, okolo roku 1900 asi 50% a okolo roku 1950 již asi 80% (v roce 1953 proběhlo poprvé sčítání lidu v Číně). V 70. letech začaly censy probíhat v řadě dalších asijských a afrických zemích, v současnosti již naprostá většina zemí provádí censy pravidelně.

Po druhé světové válce se snah po mezinárodní unifikaci metodiky sčítání lidu ujala ***Populační komise OSN***.

Současná „definice“, obsah sčítání lidu a jeho zabezpečení

*Sčítání lidu je celkový proces sběru, uspořádání, zhodnocení, analýzy a publikace demografických, ekonomických a sociálních údajů, týkajících se v určené době všech osob v zemi nebo v dobře vymezené části země. Každá jednotlivá osoba by měla být sečtena odděleně, protože to umožňuje kombinační třídění. Sčítání lidu by mělo zahrnout k rozhodnému okamžiku všechny osoby v daném území přítomné (*přítomné obyvatelstvo*), bydlící (*bydlící obyvatelstvo*) nebo oboje.*

Doporučený obsah sčítání:

Otázky jsou dvojího druhu – *jednak ty, které by měly být ve všech sčítáních* a *jednak ty, o nichž je možno uvažovat vzhledem k potřebám dané země:*

- *místo přítomnosti v okamžiku sčítání;*
- *místo obvyklého pobytu* (specifikace toho, co se za obvyklý pobyt považuje!!!);
- *místo narození, respektive trvalé bydliště matky v době narození;*
- délka pobytu v trvalém bydlišti;
- místo předchozího pobytu v určité době (poslední tři otázky umožňují analýzu migrací);
- místo pracoviště (důležité pro analýzu dojížděky do práce);
- *pohlaví;*
- *věk;*
- *vztah k hlavě domácnosti* (umožňuje rekonstruovat cenzovou rodinu a složení domácnosti);
- vztah k hlavě rodiny (je-li základem cenzová rodina);
- *rodinný stav;*
- věk při sňatku;
- pořadí manželství;
- *živě narozené děti;*
- *počet žijících dětí* (poslední čtyři otázky umožňují analýzu plodnosti);
- státní občanství;
- *gramotnost;*
- *nejvyšší dosažené vzdělání;*
- druh dosažené kvalifikace;
- národnost nebo etnická skupina;
- jazyk (mateřský, hovorový);
- náboženství;
- *ekonomická aktivita;*
- *druh vykonávané práce;*
- *místo práce (odvětví);*
- *postavení v zaměstnání;*
- hlavní zdroj obživy.

Většina otázek vyžaduje *další zpřesnění*, tak aby byly dobře pochopeny a mohly být dobře vyhodnoceny. Kombinací a zpracováním dat podle různých klasifikací lze získat řadu dalších informací. Součástí mezinárodních doporučení jsou i **tabulky základních třídění** – jejich základ tvoří třídění většiny zjišťovaných znaků s pohlavím a věkem, eventuálně rodinným stavem.

Sčítání lidu umožňuje vyhodnocení údajů také na **základě malých kolektivit lidí**, které nejsou založeny pouze na biologické příbuznosti jednotlivých osob, ale také jejich faktickém soužití – statistickou jednotkou analýzy mohou být **domácnosti**. Pro účely sčítání bývá vymezena *censová domácnost*, která sestává z osob, které žijí společně v jednom bytě, společně hospodaří a lze o nich předpokládat, že by vždy společně bydlely.

Skupinu osob, které spolu pouze bydlí, lze označit jako *bytovou domácnost*. Odlišit je nutné také *rodinu*, která je založena na příbuzenských vztazích mezi jednotlivými osobami.

Sčítání lidu patří k nejrozsáhlejším, nejsložitějším a také nejnákladnějším statistickým akcím a mělo by proto být **dobře připraveno a naplánováno**. Měl by být sestaven časový plán, rozpočet a vymezena odpovědnost jednotlivých složek, které se sčítání zúčastní. Důležité je mapové zajištění sčítání, příprava sčítacího archu včetně jeho zkušebního ověření, vyškolení sčítacích komisařů a revizorů a příprava instrukcí pro všechny osoby, které se akce zúčastní.

Vlastní sčítání v terénu může být provedeno:

- **metodou dotazovací (metoda sčítacích komisařů)**: sčítané osoby jsou dotazovány sčítacím komisařem, který vyplňuje sčítací arch,
- **metodou sebesčítání**: sčítací formuláře vyplňují samy sčítané osoby a sčítací komisař je pouze kontroluje.

Nejstarší demografické údaje na našem území – „předchůdci“ sčítání lidu

Pro celé období středověku máme jen zřídka k dispozici přesná absolutní čísla o počtu obyvatel, je nutné provádět odhady. Pokud v pramenech nějaké absolutní údaje jsou, je nutné je vždy posuzovat velmi kriticky.

Cenný pramen z období **vrcholného feudalismu** (13. až 15. století) představují tzv. **městské knihy** (*berní knihy a berní rejstříky, knihy trhové, zápisné, závěti, sirotčí*). Prameny je nutno navzájem kombinovat a v žádném případě z nich nelze získat evidenci úplnou, spíše jen vystižení základních tendencí. Ještě chudší jsou písemnosti umožňující studium venkovské populace – určitou obdobou městských knih jsou **urbáře** (předpisy pravidelných peněžních a naturálních dávek i robot). Pro dějiny osídlení jsou důležitým pramenem **desky zemské a dvorské**, evidující změny ve feudální držbě půdy.

Období pozdního feudalismu (16. – polovina 19. století)

Z tohoto období jsou v souvislosti s rozvojem hospodářských vztahů, byrokratického státního aparátu, státní, vrchnostenské a církevní administrativy k dispozici bohatší demografické prameny – období označujeme jako tzv. *protostatistické (předstatistické)*. Podle původu je lze rozdělit na:

- písemnosti státní administrativy,
- písemnosti církevní administrativy,
- písemnosti městské správy,
- písemnosti patrimoniální správy.

Významné prameny:

- ke snaze kontrolovatelnému rozvržení berní, a tudíž i přesnější evidenci obyvatel měly sloužit **katastry**, jimž předcházela *soupis poplatníků českých krajů ve „statistické tabuli“* z roku 1605;
- *soupis obyvatelstva Čech podle víry* (1651) – bohužel nedokončený soupis měl evidovat všechno obyvatelstvo měst i vesnic včetně vrchnosti a svobodníků, s výjimkou duchovních a vojska; u každé osoby měl uvádět jméno, sociální postavení, rodinný stav, povolání, věk a náboženskou příslušnost; patří k nejvýznamnějším evropským pramenům;
- na Moravě začínají *celozemské soupisy obyvatel* teprve roku 1754, kdy se přistoupilo k jednotné evidenci stavu obyvatelstva v celé habsburské monarchii;
- *tereziánský katastr* v Čechách a na Moravě: první tzv. rustikální – 1748, druhý tzv. revizitační – 1757, třetí tzv. josefský (1785-89) zavedl termín *katastrální obec* a přesně vymezil hranice jednotlivých katastrů; katastr umožňuje podat podrobný obraz nejen početního stavu, ale i ekonomické a sociální situace obyvatelstva;

Existující prameny jsou velmi různorodé co do kvality i možnosti využití, dokonce i v soupisech všeho obyvatelstva není část populace zachycena (zejména kojenci, dětská složka populace, městská a venkovská chudina, některé osoby vynechány záměrně – šlechtici, duchovní, ...).

Tam, kde v pramenech část populace schází, musí se *historická demografie* uchýlit k **odhadům**. Ty vychází z předpokladu, že existuje závislost mezi početností populace a

jinými jevy, vyjádřená tzv. *redukčním koeficientem*, k dalším metodám patří *interpolace* a *extrapolace*.

Rakousko-uherská sčítání lidu na našem území (tzv. statistické období)

- **první sčítání lidu** na našem území bylo nařizeno reskriptem Marie Terezie v roce 1753 (jen čtyři evropské země provedly všeobecné sčítání dříve) – počátkem roku 1754 bylo provedeno duchovní a světské sčítání.
Reskripty nařizovaly sčítat přítomné obyvatelstvo v obcích začátkem roku (blíže neurčeno), a to každé tři roky – další sčítání se však uskutečnilo až v roce 1761, roku 1762 bylo nařizeno konat soupisy každoročně – konala se až do roku 1769;
- roku 1770 byl nařízen nový způsob sčítání, hlavním cílem bylo zjištění *počtu branců*;
- další změny konskripcí: období 1780 – 1803, 1804 – 1827 (roku 1806 byla sjednocena vojenská a politická šetření), dále konskripce v letech 1830, 1831, 1837, 1840, 1843, 1846, 1850/51;
- roku 1828 bylo v rakouské části monarchie zahájeno vydávání úředních publikací se statistickými daty *Tafeln zur Statistik der Österreichischen Monarchie* – mezník ve vývoji rakouské statistiky, obsahují cenná data získaná též z jiných zdrojů než jsou soupisy; publikovány zde jsou např. počty sňatků, narození a úmrtí, počet osob ve městech s více než 2 000 obyvateli atd.; vydávání *Tafeln* bylo zastaveno roku 1865;

Polovina 19. století znamená určitý zlom v metodice sčítání, to se projevilo i v Rakousku-Uhersku.

- 1857 – první sčítání, které vyhovělo již většině moderních požadavků; organizace byla svěřena politickým úřadům (obce, okresy), dle věku a povolání bylo tříděno veškeré obyvatelstvo (i ženy), byl určen kritický moment sčítání, přesné a podrobné instrukce provedení sčítání; sčítáno obyvatelstvo domácí;
- souvislou řadu pravidelných moderních sčítání v Předlitavsku zahajuje census z roku 1869, sčítáno přítomné obyvatelstvo;
- další sčítání – roky 1880, 1890, 1900 a 1910 – metodicky velmi podobná sčítání, změny se týkají klasifikace povolání, základem je přítomné obyvatelstvo; v roce 1890 bylo v Rakousku poprvé užito strojové zpracování.

Československá sčítání lidu

Po vzniku Československa roku 1919 byl založen *Státní úřad statistický*, jehož prvním větším úkolem byla organizace sčítání lidu.

- sčítání lidu v letech proběhla v letech 1921 a 1930 – sčítáno bylo přítomné obyvatelstvo;
- třetí československé sčítání lidu se mělo konat v roce 1940, přípravy k němu byly skutečně zahájeny, avšak v důsledku okupace byly přípravy zastaveny a uskutečnil se jen tajný soupis osob německého původu; v roce 1939 bylo v okupovaném pohraničí provedeno sčítání lidu, povolání a podniků v režii říšskoněmeckých orgánů;
- v poválečném období byl v roce 1947 v českých zemích proveden soupis obyvatelstva s omezeným programem (nesčítala se státní příslušnost, národnost, náboženské vyznání, gramotnost, plodnost žen, rodiště, vedlejší povolání aj.);
- úplné sčítání obyvatelstva bylo provedeno v roce 1950, ke sčítání obyvatelstva byl připojen soupis domů a bytů, zemědělských a průmyslových závodů, sčítáno bylo přítomné i bydlící obyvatelstvo
- sčítání lidu, domů a bytů v roce 1961, od dalších soupisů, které probíhaly současně s censem v roce 1950 bylo upuštěno, ale soupisy domů a bytů se do budoucna staly integrální součástí sčítání; zahrnuty byly otázky týkající se životní úrovně. Obyvatelstvo

bylo sčítáno na základě přihlášení k trvalému pobytu (bydlící obyvatelstvo), rozpracována byla koncepce censových domácností;

- sčítání lidu, domů a bytů v roce 1970;
- sčítání lidu, domů a bytů v roce 1980 – censy z let 1970 a 1980 se velmi podobají censu z roku 1961;
- sčítání lidu, domů a bytů v roce 1991 – první polistopadové sčítání obyvatelstva, znovu byly zařazeny některé otázky, které v minulém režimu nebyly sledovány – např. náboženství, volnější pojetí národnosti (uznání moravské, slezské, romské) apod.;
- sčítání lidu, domů a bytů v roce 2001 – poslední sčítání, zatím ještě není definitivně vyhodnoceno (dojíždka).

Údaje zjišťované při sčítání lidu 2001

o fyzických osobách:

1. identifikační údaje (jméno a příjmení, rodné číslo, adresa),
2. druh pobytu,
3. vztah k uživateli bytu,
4. datum narození,
5. pohlaví,
6. rodinný stav,
7. datum nynějšího (posledního) sňatku,
8. pořadí nynějšího (posledního) manželství,
9. počet živě narozených dětí,
10. bydliště matky v době narození,
11. místo trvalého bydliště jeden rok před sčítáním,
12. státní občanství,
13. národnost,
- a) 14. mateřský jazyk,
15. náboženství, víra nebo bez vyznání,
16. nejvyšší ukončené vzdělání,
17. obor vzdělání včetně učebních oborů,
18. ekonomická aktivita,
19. zaměstnání (profese),
20. postavení v zaměstnání,
21. odvětví ekonomické činnosti,
22. frekvence dojíždky do zaměstnání a školy,
23. doba denní dojíždky (docházky) do zaměstnání a školy,
24. místo pracoviště, školy,
25. způsob dopravy do zaměstnání,
26. druhé, případně další zaměstnání;

o bydlení, bytech a bytových domácnostech:

1. způsob bydlení,
2. obydlenost bytu,
3. právní důvod užívání bytu,
4. celková a obytná plocha bytu,
5. počet obytných místností (včetně kuchyně),
6. poloha bytu,
7. vodovod,
8. teplá voda,
- b) 9. plyn,
10. převládající způsob vytápění,
11. energie používaná k vytápění,
12. koupelna (sprchový kout),
13. záchod,
14. počet osobních automobilů,
15. osobní počítač,
16. telefon,
17. rekreační objekt,
18. společné hospodaření členů bytové domácnosti;

o domech:

1. počet bytů v domě,
2. vlastník (fyzická, právnická osoba),
3. druh domu,
4. obydlenost domu,
5. období výstavby, rekonstrukce,
- c) 6. materiál nosných zdí,
7. počet nadzemních podlaží,
8. vodovod,
9. kanalizace,
10. plyn,
11. ústřední topení,
12. výtah.

Smysl sčítání a důvody, proč je stále prováděno:

- poskytují dlouhé řady údajů,
- umožňují mezinárodní srovnání dat zhruba ve stejném okamžiku (kulaté roky),
- poskytují celou řadu dat, která jinak nelze pro celou populaci zjistit (struktura dle národnosti, náboženství, vzdělání, údaje o dojíždě, ...),
- všechna data jsou získána v celém území ke stejnému okamžiku, lze je proto třídit vyhodnocovat v různých kombinacích.

Publikace údajů ze sčítání lidu

Pramenné dílo

BĚŽNÁ EVIDENCE PŘIROZENÉ MĚNY (včetně některých jevů zdravotních, právních atd.)

Také historie evidence demografických událostí sahá až do *starověku* – civilní správa starověkého *Egypta* a antického *Řecka* i *Říma* se v určitých obdobích zajímala o počty narozených a zemřelých, a to zpravidla z daňových nebo vojenských důvodů.

Systematičtější záznamy však pocházejí až od *církevních autorit*, avšak také jejich zájem se soustředil spíše na církevní úkony, které demografické události provázely (křty, pohřby – evidence poplatků), než na události samotné.

Záznamy demografických událostí v *mimoevropských zemích*:

- *Japonsko*: počátek 8. století (registrace narozených, zemřelých a sňatků); buddhistický registr byl v Japonsku zřízen až roku 1635;
- *Jordánsko*: registrace sňatků a rozvodů koncem 14. století.

Rozhodný obrat v registraci demografických událostí probíhá v Evropě v průběhu 16. století. Mezníky v zavádění matrik znamenaly tridentský koncil (1545-1563) a římský rituál (1614):

- již počátkem století vzniká registrace v řadě *německých měst* (nejdříve v Augsburgu);
- *Anglie*: od roku 1532 jsou vyžadovány lístky o úmrtí (Bills of Mortality – J. Graunt poprvé využil data k demografické analýze!!!), od roku 1538 jsou vedeny knihy se záznamy každého sňatku, křtu a pohřbu
- zavedení matrik ve *Švédsku* (1608), *Irsku* (1619), *Finsku* (1628), *Dánsku* (1646).

Postupně v Evropě dochází také k **sekularizaci** evidence přirozené měny obyvatelstva – nejdříve Finsko, Dánsko, později Norsko a Švédsko. V Rakousku-Uhersku byl vývoj odlišný, církevní evidence přirozené měny tam přežila rozpad monarchie – v českých zemích bylo vedení matrik zcivilněno až roku 1949.

Otázky sledování přirozené měny obyvatelstva byly diskutovány také již na prvním zasedání **Mezinárodního statistického kongresu** v Bruselu roku 1853 a zabýval se jimi také **mezinárodní statistický ústav** (především příčiny smrti, úplnost a definice demografických jevů). Po druhé světové válce se sjednocovacích pokusů ujala **Organizace spojených národů**. Velmi důležité jsou používané **definice demografických jevů!!!** (živě narozený plod, živě narozené dítě, mrtvě narozený plod, mrtvě narozené dítě, porod, potrat, úmrtí, sňatek, rozvod)

Nejstarší matriky na území Čech pocházejí z první poloviny 16. století (Jáchymov – 1531, Horní Blatná – 1541, Abertamy – 1544), postupně vedou matriky farností v západních a severních Čechách. První matrika na Moravě byla vedena v Razové u Bruntálu (1571).

Do vedení matrik významně zasáhl **osvicenský absolutismus** – počátkem 70. let 18. století byla vydána řada státních nařízení, které vedly ke zlepšení a zpřesnění prováděné evidence. Roku 1781 byly matriky prohlášeny za veřejné listiny, roku 1784 byl **matričním patentem** předepsán nový, mnohem důkladnější formulář – od té doby (od roku 1785) tak v rakouské části monarchie existuje souvislá řada údajů o počtu sňatků, narozených a zemřelých. Toleranční patent z roku 1781 umožnil také vznik **nekatolických matrik**.

S povolením občanských sňatků se v Rakousku v roce 1868 objevily **civilní matriky**, jež byly určeny jen pro osoby bez vyznání, pro příslušníky státem neuznávaných církví a katolíky, kteří odmítli církevní sňatek (zbývající evidence přirozené měny nadále prováděla církev).

V Československu byl matričním zákonem zaveden od roku 1950 **systém státních matrik**.

Kvalita matričních dat a jejich věrohodnost

Matriky jsou cenným pramenem pro studium demografické reprodukce v minulosti, a to i přes četné nedostatky. Za úplné a spolehlivé lze u nás považovat pouze poměrně mladé matriky od konce 18. století, hodnota starších matrik kolísá v závislosti na osobě matrikáře. Zvláště neúplná bývá evidence zemřelých, neúplně bývají registrovány mrtvě narozené a brzo po narození zemřelé děti, dospělí v době válek a epidemií (ještě i v 19. století), nepřesně bývá uváděn věk zemřelých a snoubenců atd.

Z výše uvedeného plyne **nutnost kritického studia matrik** využívaných k demografickým účelům.

Publikace údajů o přirozené změně

Od roku 1919 jsou u nás údaje z evidence přirozené změny publikovány v díle ***Pohyb obyvatelstva***, mezinárodní data jsou obsažena v ***Demografické ročence OSN*** (Demographic Yearbook).

BĚŽNÁ EVIDENCE MIGRACÍ

Za migraci v geografickém (demografickém) slova smyslu se považuje ***část pohybu obyvatelstva po území, která má trvalejší charakter a při které se mění trvalé bydliště určité osoby*** (vliv přesné definice migranta a migrace). Z definice plyne, že k migracím se neřadí pracovní cesty, cesty za rekreací a návštěvou jiných osob, dojíždka do práce, do školy, za službami, ...

První soustavnější informace o migracích podávají některá ***sčítání lidu*** – otázka na místo narození a některé další otázky na místo předchozího bydliště např. při posledním sčítání nebo k určitému datu v minulosti, které umožňují vyřídění výsledného efektu stěhování všeho v okamžiku sčítání žijícího obyvatelstva.

Nevýhodou evidence migrací prostřednictvím sčítání jsou relativně dlouhá období mezi jednotlivými cenzy, proto je vhodné tyto informace doplnit přímou ***evidencí jednotlivých stěhování***.

Evidence zahraniční migrace byla v Československu zavedena již po první světové válce, ale až do roku 1954 se týkala pouze československých státních občanů, od roku 1954 do roku 2000 jsou podchyceny všechny přistěhovalé osoby hlásící se k trvalému pobytu a od roku 2001 jsou mezi imigranty zahrnováni i cizinci, kteří u nás žijí na základě udělení víza nad 90 dnů a jejich pobyt zde přesáhl jeden rok a také osoby, jimž byl udělen azyl.

Evidence vnitřní migrace byla v Československu zavedena v roce 1949 a je založena na povinném hlášení k trvalému pobytu, tím je sice migrace jednoznačně definována, ale místo obvyklého pobytu nemusí vždy odpovídat místu, kde je osoba trvale přihlášená. Za vnitřní migraci se přitom považuje přihlášení k trvalému pobytu v jiné obci, než ve které byla osoba hlášena dříve, od roku 1976 se za migraci považuje i stěhování mezi městskými obvody Prahy. Vnitřní migrace se podle typu dělí na:

- stěhování z obce do obce v rámci okresu,
- stěhování z okresu do okresu v rámci kraje,
- stěhování z kraje do kraje v rámci republiky.

Kromě jména stěhující se osoby a jejího předchozího a nového trvalého bydliště se kromě řady jiných údajů zjišťuje i ***důvod stěhování*** (změna pracoviště, přiblížení k pracovišti, učení, studium, zdravotní důvody, sňatek, rozvod, bytové důvody, jiné důvody).

POPULAČNÍ REGISTR

V Československu byl zaveden v souvislosti se sčítáním lidu k 1.11.1980 s názvem ***Centrální registr občanů (CRO)***. Je založen na principu registračních lístků, které se zakládají při narození každé osoby (při zavádění CRO ovšem jednorázově u všech osob při sčítání) a průběžně se do nich zapisují všechny demografické a geodemografické události (sňatek, narození dítěte, změna trvalého bydliště, rozvod aj.). Při sčítáních se údaje kontrolují, neboť je velmi obtížné udržet je v aktuálním stavu. CRO je veden na základě rodného čísla a zatím není v žádném případě schopen nahradit sčítání lidu a ostatní evidence demografických a geodemografických událostí.

ZVLÁŠTNÍ ŠETŘENÍ (většinou výběrová, např. šetření populačního klimatu)

Informace o obyvatelstvu poskytují také různá *výběrová šetření*, z nichž nejznámější je *mikrocensus*. Jsou jím zjišťovány takové skutečnosti, které by nebylo účelné zjišťovat u všech obyvatel (podstatou je *reprezentativní vzorek obyvatelstva*), provádí se uprostřed intercensálního období. Výběrová šetření jsou vhodná pro sledování územní a sociální mobility, životní úrovně, ale lze jimi zjišťovat i doplňující informace k evidenci přirozené měny. Zjišťovat lze i smýšlení a postoje obyvatelstva k vlastní reprodukci – takovým sledováním říkáme *šetření populačního klimatu* (populační klima lze definovat jako část společenského vědomí, ve kterém se vytváří názor např. na ideální počet dětí v rodině apod.)